

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

СЛІДЕНКО ІГОР ДМИТРОВИЧ

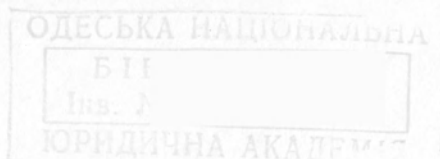
УДК 342.4 (477)

**ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ
СВІТОВОГО ДОСВІДУ**

Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Баймуратов Михайло Олександрович,
проректор з наукової роботи Одеської
національної юридичної академії

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Фрицький Олег Федорович, професор кафедри консти-
туційного права Інституту адвокатури при Київському
національному університеті ім. Тараса Шевченка;

кандидат юридичних наук
Резніченко Семен Васильович, начальник кафедри
цивільного та трудового права Одеського інституту
внутрішніх справ МВС України

Провідна установа –

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
відділ конституційного права і місцевого самоврядування
(м. Київ)

Захист відбудеться "14" листопада 2001 р. о __ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "13" листопада 2001 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність теми пов'язана з сучасним етапом державно-правової реформи в Україні, прийняттям Конституції України 1996 р., Закону України “Про Конституційний Суд України” 1996 р. Вирішення проблемних питань, пов'язаних з формуванням правової держави в Україні, є першочерговим завданням. Місце конституційної юстиції, органу, що здійснює конституційний контроль, тлумачення конституції, як одного з основних інструментів здійснення його повноважень, – в механізмі правової, демократичної держави є кардинальним. Отже, процес становлення правової держави в сучасних умовах неможливий без функціонування в ній повноцінного органу конституційного контролю, що здійснює тлумачення конституції. Все це обумовлює необхідність підведення теоретичної бази під відповідне повноваження Конституційного Суду України. Темою дисертаційного дослідження виступає тлумачення Конституції, що є складовою частиною його повноважень. Дослідження безпосередньо впливає з запровадження в Україні конституційного контролю, згідно із західно-європейською моделлю, та наділення Конституційного Суду України повноваженням офіційного тлумачення Конституції України.

Вибір об'єкту дослідження пояснюється значенням тлумачення в механізмі реалізації Конституції України, яка принципово відрізняється від подібних актів, що діяли до її прийняття. Вперше нею проголошується пріоритет загальнолюдських цінностей, прав та свобод людини, а також нові принципи побудови держави. Проте навіть найкраща конституція марна, якщо вона існує лише на папері. Саме тому на перший план виходить питання її реалізації. Особливо актуальним це питання є для посттоталітарних держав, які лише стали на шлях демократії.

Введення в Україні на нинішньому етапі державно-правової реформи інституту судового конституційного контролю, глибиною суттю якого є тлумачення конституції, є ще одним кроком у забезпеченні реалізації Конституції України. Забезпечуючи таким чином реалізацію Конституції, тлумачення виступає інструментом дотримання принципу розподілу влад, системи стримувань та противаг, пріоритетного захисту прав та свобод громадян та ін.

Саме таке значення тлумачення Конституції ставить перед юридичною наукою завдання вивчення цього явища взагалі, а також окремих його аспектів. Адже сьогодення характеризується відсутністю цілісної теорії тлумачення Конституції, як доктринальної бази відповідного повноваження Конституційного Суду України. Відсутність такої теорії пов'язується, насамперед, з новизною цього інституту для правової системи України.

Здобуття Україною незалежності стало поштовхом до бурхливих державотворчих процесів. Тема конституційної юстиції, складовою і невід'ємною частиною якої є тлумачення конституції, стала провідною для багатьох науковців. Проте тлумачення конституції безпосередньо об'єктом наукового дослідження майже не виступало. Дискусія велася щодо генеральних шляхів розвитку цього інституту, тобто питання ставилось, якому тлумаченню бути: автентичному чи делегованому. Такий стан речей з'ясовується надто довгим процесом прийняття нової Конституції, та невизначенністю питання щодо розбудови інституту конституційного контролю, та пріоритетних шляхів його розвитку. Слід акцентувати увагу на тому, що на сьогодні, крім спорадичних досліджень окремих авторів, що стосуються певних сторін функціонування інституту тлумачення Конституції України, систематичне його дослідження відсутнє. Компаративно-правовий аналіз моделей тлумачення конституції взагалі залишився поза увагою науковців. Таким чином, проведені в Україні дослідження інституту тлумачення Конституції України можливо характеризувати як такі, що відрізняються еkleктизмом. Проте, навіть за таких умов існує група науковців, яка приділяє увагу дослідженню цього предмета. Серед них О.М.Мироненко, В.Є.Скомороха, М.Д.Савенко, М.В.Тесленко, В.М.Шаповал. Лише після прийняття Конституції України 1996 року та Закону "Про Конституційний Суд України", початком діяльності Конституційного Суду України, ця тема почала поступово досліджуватись і вивчатись, насамперед, фахівцями зі складу цього органу. Сучасний стан опрацювання проблеми тлумачення Конституції України характеризується значними прогалинами в масиві функціонування цього інституту. Це, в свою чергу, обумовлює потребу в новелізації законодавства щодо тлумачення Конституції.

Теоретична база дослідження складається з праць учених України, які досліджували проблематику конституційного контролю та тлумачення конституції, вивчали різні аспекти цих явищ: А.С.Васильєва, В.М.Кампо, В.Ф.Мелашенка, О.М.Мироненка, П.О.Недбайла, М.А.Нуделя, М.П.Орзіх, В.Ф.Опришка, П.М.Рабіновича, М.Д.Савенка, В.Є.Скоморохи, Ю.М.Тодики, А.І.Тимченка, М.Ю.Черкеса, В.М.Шаповала, та ін., а також праць зарубіжних учених, чий значний внесок в теорію та практику тлумачення конституції беззаперечний, серед них С.С.Алексєєв, У.Андерсон, С.В.Боботов, П.Бромхед, Ж.Бордо, М.В.Вітрук, Е.Вейдер, Е.Гріффіт, Р.Давід, М.Дюверже, А.Дайсі, Б.С.Ебзєєв, Г.Еллінск, Н.М.Коркунов, В.А.Кряжков, Г.Кельзен, В.В.Лазарєв, В.І.Лафітський, Ф.Люшер, А.А.Мішин, А.С.Піголкін, К.Патерсон, М.Прело, І.Савіньї, В.А.Туманов, Ю.А.Тихомиров, А. та С.Тюнк, Л.Фрідмен, Е.Фріман,

Д.Хобс, Т.Я.Хабрієва, А.Р.Черданцев, Р.Шарлет, М.Шапіро, Г.Штайнбергер та ін.

Емпіричною основою дослідження були Конституція України, діюче українське законодавство, конституції зарубіжних держав та їхнє законодавство про конституційний контроль.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Одеської національної юридичної академії і є складовою частиною загальної науково-дослідницької роботи Одеської національної юридичної академії на тему "Актуальні проблеми становлення демократичної, соціальної, правової держави у відповідності до вимог Конституції України".

Мета і задачі дослідження складаються з виділення, розгляду і оцінки найважливіших дискусійних проблем інституту тлумачення конституції. Дисертант вважає, що не всі аспекти функціонування інституту тлумачення конституції знайшли належне висвітлення в спеціальній літературі. Саме тому існує необхідність в дослідженні, яке проведене дисертантом.

Метою дослідження є проведення компаративно-правового аналізу моделей тлумачення конституції, а також в межах цього аналізу комплексне вивчення основних засад функціонування інституту тлумачення Конституції в Україні.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити наступні задачі:

- визначити витоки інституту тлумачення конституції;
- вирішити проблемні питання, пов'язані з теорією тлумачення конституції. В межах терміну "інститут тлумачення конституції", на основі комплексного підходу, визначити поняття "офіційне тлумачення конституції";
- проаналізувати роботу та узагальнити досвід Конституційного Суду України із офіційного тлумачення Конституції України;
- довести унікальність тлумачення конституції в справі вирішення парадоксу "сталості/мінливості" конституції;
- узагальнити теоретичний та практичний досвід зарубіжних держав з тлумачення конституції;
- розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства України, яке регулює питання тлумачення Конституції, з метою підвищення рівня якості роботи Конституційного Суду України, Верховної Ради України тощо.

Об'єкт дослідження – тлумачення конституції, як вид діяльності органу конституційного контролю, сутнісна характеристика конституційного контролю.

Предметом дисертаційного дослідження є теоретичні та практичні питання, пов'язані з тлумаченням конституції, зі зміщенням акцентів в сторону компаративного аналізу.

Методи дослідження. Методологічними основами дисертації є принципи, методи і способи, які забезпечують істинність дослідження та вирішення завдання і цілей, що були поставлені. В процесі реалізації поставлених задач, дисертант спирався на методологічний принцип історизму. Принцип історизму забезпечує багатостороннє висвітлення генези та еволюції інституту тлумачення конституції. Крім цього, методологічну основу дисертації становить компаративно-правовий розгляд наукових проблем. Політологічний метод використовувався в ході дослідження політизаційних та політологізаційних сторін діяльності органу-інтерпретатора конституції. З погляду на специфіку роботи застосування методів дослідження має комплексний характер, при цьому виділяються загальнонаукові методи: системний; формально-логічний; філософські – діалектичний; спеціальні – формально-юридичний, статистичний.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що в науці конституційного права України в рамках єдиного комплексного дослідження здійснена спроба системного компаративно-правового аналізу існуючих моделей тлумачення конституції. При цьому окремо виділяється різновид тлумачення конституції, який існує в Україні, що дозволило визначити основні засади його функціонування, відкриваючи при цьому шляхи для подальшого його вивчення і поглиблення знань.

Багатовекторне сприйняття категорії “тлумачення конституції” дозволило визначити та дослідити основні суттєві моменти її існування, а саме: критерії розмежування термінів “тлумачення конституції” та “офіційне тлумачення конституції”; досліджується питання множинності об’єкту тлумачення Конституції України; визначаються категорії “мета тлумачення конституції”, “тлумачення конституції”, “офіційне тлумачення конституції”; вводяться в науковий обіг поняття “інститут тлумачення Конституції”, “тлумачення конституції”, “результат тлумачення конституції”, “стандарт тлумачення конституції”.

У контексті повноважень органу конституційної юстиції тлумачення конституції розглядається як невід’ємний і основний його інструмент в утвердженні принципу розподілу влад та системи стримань і протидій.

Системний аналіз діяльності Конституційного Суду України дозволив визначити засади функціонування в Україні тлумачення Конституції, де аналізується історично-правовий аспект, правові засади функціонування і аналіз практичної сторони діяльності Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України.

Наукова новизна знаходить своє відображення у таких положеннях: – генеза інституту тлумачення Конституції України є цілком закономірним явищем, що впливає з попередніх етапів держав-

ного будівництва, а процес його еволюціонування характеризується видозмінюваннями, з переходами на нові кількісний та якісний рівні. Існування сучасної системи тлумачення Конституції в Україні стало логічним наслідком еволюційної трансформації радянської системи тлумачення конституції;

- вирішення проблеми відповідності юридичної і фактичної конституції, раціонально, за допомогою тлумачення конституції;
- визначаючи природу органу-інтерпретатора конституції як юридико-політичну, стверджується не припустимість розгляду питань компетенції Суду з точки зору політичної доцільності;
- стверджується особлива природа актів тлумачення Конституції і те, що практика розміщення поряд з мотивуючою частиною рішення про тлумачення Конституції України, окремої думки судді, не є доцільною з погляду на рівень тлумачень;
- необхідність нормативного тлумачення як повноваження органу конституційної юстиції в перехідний період для держав “молодої демократії”. Дослідження показує повну рівнозначність нормативного і казуального тлумачення конституції в забезпеченні дії механізму розподілу влад, захисту прав людини і т.д.;
- у пропозиціях з удосконалення законодавства України, що регламентує діяльність органу-інтерпретатора Конституції, як то принципи тлумачення, правила і т. д., удосконалення роботи Конституційного Суду України.

Практичне значення одержаних результатів. Актуальність та новизна теми виявляється у практичних результатах дослідження. Аналіз нормативної бази, що регулює діяльність Конституційного Суду України, дає змогу визначити пропозиції та рекомендації щодо подальшого удосконалення законодавства, пов'язаного з функціонуванням в Україні конституційної юстиції взагалі, та тлумаченням Конституції України зокрема.

Дослідження діяльності Конституційного Суду України, узагальнення його досвіду із тлумачення Конституції України дозволяє визначити тенденції його діяльності, вказати на упущення та недоліки, показати шляхи модернізації та удосконалення процесу тлумачення Конституції України.

Висновки щодо діяльності Конституційного Суду України із тлумачення Конституції України дають змогу визначити конкретні рекомендації стосовно різних аспектів тлумачення Конституції України.

Розгляд теоретичного блоку питань, пов'язаних з тлумаченням конституції, сприяє подальшому дослідженню теорії тлумачення конституції, її розвитку та удосконаленню. Крім того, висвітлені теоретичні питання відзначаються проблемним характером і мають вихід на практичну сторону діяльності щодо тлумачення конституції.

Дослідження в цілому повністю висвітлює один із аспектів конституційної юстиції, а це дає змогу використовувати його при вивченні відповідної теми в межах курсів “Конституційне право України” та “Державне право зарубіжних країн”.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на кафедрі конституційного права Одеської національної юридичної академії, на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу академії, міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний конституціоналізм і конституційна юстиція” (Одеса, жовтень 2000 р.).

Публікації. Основні положення результати та висновки дисертації викладено в п'яти наукових статтях, що містяться у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура та обсяг дисертації обумовлений метою та завданнями дослідження. Структура складається з вступу, двох розділів, які поділено на дев'ять підрозділів, висновків, таблиць та списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації 183 сторінки, список використаної літератури 27 сторінок (313 джерел), схеми та таблиці (16 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Вступ. У загальних рисах розкривається значущість проблеми тлумачення Конституції, підстави для її дослідження. Даються обґрунтування необхідності проведення такого дослідження. Серед іншого вказується на новизну цього інституту для правової системи України та надзвичайну його важливість для функціонування правової демократичної держави. Актуальність теми тлумачення Конституції пов'язується з сучасним станом державного творення. Необхідність проведення дослідження визначається практичною відсутністю теорії тлумачення Конституції, як доктринальної бази відповідного повноваження Конституційного Суду України.

Розділ I “Досвід тлумачення конституції в сучасному світі” складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 1.1. “Тлумачення Конституції у США” досліджуються зародження, історичний розвиток, особливості функціонування американської моделі тлумачення конституції. Аналізуючи своєрідні сторони тлумачення конституції, властиві лише США та країнам з подібною системою, автор приходить до висновку про самотність та своєрідність системи в цілому, що дає можливість говорити про існування окремої моделі тлумачення конституції.

США поклали початок судовому тлумаченню конституції в сучасному розумінні цього терміна. По сьогодні такий спосіб при-

стосування конституції до реалій життя вважається “привілейованою рисою американської демократії” (А. Міллер). Досліджуючи витoki тлумачення Конституції у США, автор доходить висновку про те, що коріння цього явища знаходиться в правових традиціях Британії, які відповідним чином було рецепійовано та творчо удосконалено. Запропонована автором періодизація вказує на всі значні події, що слугують віхами в розвитку тлумачення у США і охоплює період від початку XVII століття і по сьогоднішній день. Аналіз історичного розвитку дав змогу визначити тенденції, показати виникнення способів тлумачення, з’ясувати їх види, і при цьому загальна картина тлумачення набуває довершеності показом застосування конкретних видів і способів тлумачення, в конкретних історичних обставинах. Історичний досвід тлумачення конституції у США одночасно аналізується на двох рівнях – федеральному та штатів. Висновок автора з цього приводу показує значну відмінність у застосуванні такого інструменту, як тлумачення, що в першу чергу викликано різним характером конституції федеральної та штатів (перша – загальна, більшість останніх – надто деталізовані). Доповнює історичну ретроспективу аналіз доктринальної бази тлумачення конституції.

В цілому американський підхід акцентує увагу на тому, що сенс тлумачення – надання конкретного змісту окремим конституційним положенням в світлі стандартів суспільства (Б. Кордозо). Аналізуючи досвід тлумачення Конституції у США, можливо виділити дві течії згідно з якими тлумачиться Конституція США: згідно з “духом”, та згідно з “буквою” Конституції. Використання кожного з яких залежить від конкретної проблеми, що постає перед суддями, ступенем загальності норми Конституції, історичними обставинами. Автором аналізуються проблемні питання, в т. ч. проблеми “суддівської правотворчості”, “прецедентна”, вдалі вирішення яких показують надзвичайну гнучкість американської моделі, її здатність до модернізації та удосконалення.

Дослідженню піддаються також країни, що запозичили досвід США стосовно використання тлумачення конституції, тут же дається авторський варіант класифікації цих країн.

В цілому автор відзначає ефективність американської моделі в плані гармонізації реальної та юридичної конституції, а також надзвичайну важливість тлумачення конституції, як інструменту захисту прав та свобод людини, підтримання системи стримань та противаг та ін. Ознаками американської моделі тлумачення конституції вважаються:

- здійснення тлумачення судом загальної юрисдикції;
- тлумачення здійснюється лише у зв’язку з конкретною справою;
- можливість ревізії попередніх тлумачень, зважаючи на принципи: кожне наступне тлумачення лише підтверджує дійсний сенс

норми конституції. Квінтесенція функціонування тлумачення конституції в межах американської моделі – забезпечення взаємодії статутного та загального права, здійснення опосередкованого зв'язку між волею законодавця, суддівським розсудом, державою, суспільством, окремою особою та інтересами цих груп. Крім цього, його покликання – забезпечення підтримки існуючого в суспільстві балансу інтересів.

Підрозділ 1.2. “Особливості європейської моделі тлумачення конституції” присвячено аналізу цього різновиду тлумачення конституції.

Насамперед вказується на принципову відмінність цієї моделі тлумачення конституції – створення спеціального судового органу, який діє в межах європейської моделі конституційної юстиції.

Серед причин, що призвели до виникнення своєрідної моделі конституційної юстиції та тлумачення конституції, і які унеможливили рецепцію знаної на той час американської моделі, вказуються принципові відмінності правових систем Європи та Америки, різність характеристик конституцій (жорстка і загальна Конституція США та гнучкі і деталізовані європейські), несхожість судових систем Європи і Америки та ін.

Особливість європейської моделі тлумачення конституції у тому, що вона має свого основоположника Г.Кельзена, теоретичні напрацювання якого призвели до створення органу конституційної юстиції і системи в цілому. Необхідність створення органу, що стоїть на сторожі конституції, базується на теорії розподілу влад та тезі про значимість стабільності конституції для нормального функціонування держави. З тих часів європейська правова думка вважає, що головний зміст існування системи конституційного нагляду – тлумачення конституції (А. та С. Тюнк).

Аналіз європейської моделі для зручності та повноти дослідження проводиться шляхом вивчення досвіду окремих країн, які є типовими представниками основних різновидів європейської моделі. При цьому увага акцентується на загальних особливостях європейської моделі, а саме:

- тлумачення здійснює спеціальний судовий або квазісудовий орган, що є автономним відносно загальної судової системи;
- тлумачення є функцією цього органу, на що прямо вказується в конституціях, або органічно впливає з інших повноважень цього органу.

Дисертантом аналізується досвід Франції, ФРН, Австрії та ін. Окремо досліджується становлення європейської моделі в країнах “молодої демократії” Східної Європи, постколоніальних країнах Азії та Африки. В цілому завершеності дослідженню надає аналіз дос-

віду Британії, у правових традиціях якої коріння, і американської, і європейської моделей.

При аналізі запозичень європейської моделі увага акцентується на помилках та упущеннях, що супроводжували цей процес, коли запозичені демократичні інститути відігравали лише декоративний характер через нерозуміння або нехтування їх суттє. Такі девіації лише дискредитували ідеї конституційного нагляду та тлумачення конституції.

Поряд з дослідженням різновидів європейської моделі досліджується методологічна та доктринальна база тлумачення конституції.

У підрозділі 1.3. “Радянський та пострадянські погляди на тлумачення конституції” показано шляхи розвитку цього інституту в країнах СНД і Балтії. Результатом ретроспективного дослідження існування тлумачення конституції в радянській державі стало визначення особливостей, що дали змогу виділити окремо радянську модель, характерними рисами якої є:

- автентичне тлумачення вищого представницького органу;
- декоративний характер, незадієність тлумачення в державному житті.

Досліджуючи причини, що призвели до виникнення радянської моделі, автор вбачає їх, насамперед, в марксистсько-ленінській концепції держави з пануванням принципу повновладдя рад, і його результатом – верховенством парламенту. Крім того, практика радянських часів пішла шляхом прийняття нових конституцій, а не модернізацією старих, що безумовно відбилась на стабільності держави. З іншого боку, фіктивність існування тлумачення конституції була в значній мірі викликана фіктивністю радянських конституцій.

Автором аналізуються причини, що зумовили поступовий відхід від радянської моделі, причому шлях, яким здійснювався такий відхід, названо еволюційною трансформацією. Основна причина модернізації радянської моделі – практична нездатність здійснювати конституційний контроль і тлумачити конституцію. Одночасно аналізуються причини відмови від запозичення європейської моделі. Незважаючи на очевидну паліативність створеного Комітету Конституційного нагляду СРСР, відзначається і та позитивна роль, яку він відіграв. Основне значення цього органу в тому, що він був сполучною ланкою від радянської до європейської моделей.

Окрему частину підрозділу складає дослідження сучасного стану тлумачення конституції в країнах СНД і Балтії. Автором запропонована класифікація цих країн залежно від різновиду моделей тлумачення, що їх було започатковано в кожній з країн. Найбільше уваги при аналізі сучасного стану функціонування тлумачення конституції приділено Росії, оскільки вона має найбільший досвід у цьому питанні.

Результатом аналізу став висновок про те, що в Росії існує різновид європейської моделі, схожий на ту, що діє у ФРН, проте з власними значними особливостями, основна з яких – існування в Росії офіційного тлумачення Конституції, чого не знає класична європейська модель. Аналіз досвіду Росії в справі тлумачення конституції дав змогу визначити негативні моменти, основний з яких – можливість значної політизації органу-інтерпретатора конституції. Одночасно з дослідженням федерального рівня, автор намагається узагальнити досвід суб'єктів федерації. Основний висновок аналізу стану тлумачення конституції на рівні суб'єктів федерації – недостатньо чітке розуміння природи та сенсу існування системи охорони та тлумачення конституції зумовлює повільне її впровадження, а також, що є найприкріше, значні девіації у функціонуванні відповідних органів. Крім Росії, аналізується досвід пострадянських республік, де широко застосовується тлумачення конституції (Молдова, Казахстан). Також досліджуються країни зі своєрідною моделлю тлумачення конституції, як-то Білорусь, де одночасно існує типово європейський орган охорони конституції, проте офіційне тлумачення здійснює парламент. Автор аналізує причини різних підходів щодо розбудови системи конституційного контролю і тлумачення конституції і приходить до висновку, що всі вони розділяються на дві групи: політичні та державно-правові, причому перші мають ірраціональний характер. Основний висновок автора щодо стану тлумачення конституції в країнах СНД і Балтії – закінчення на межі 1996–97 років процесу фундації, та перехід систем в етап розвитку, модернізації та удосконалення.

У підрозділі 1.4. “Вплив політичних процесів на діяльність органу-інтерпретатора конституції” аналізуються політичні чинники, які здатні завдавати впливу на діяльність органу-інтерпретатора конституції, а також на якість тлумачень.

Дослідженням доводиться необхідність існування в демократичній, правовій державі органу, який би стояв на сторожі конституції, виконував роль арбітра влад і при цьому не зазнавав би негативного впливу ірраціональних факторів, серед яких перше місце займають політичні процеси. Особливо важлива роль такого органу у посттоталітарних державах.

Причини впливу політики на діяльність органу-інтерпретатора конституції вбачаються у взаємодії трьох факторів: природі конституційного контролю, природі органу-інтерпретатора конституції, природі об'єкту тлумачення.

Пропонується розрізняти два різновиди впливу політики на діяльність органу-інтерпретатора конституції – політизацію та політологізацію, причому остання вважається позитивним моментом. Політизація розглядається з точки зору її поділу на загальну та односто-

ронню. Одностороння є вкрай негативним явищем, якого потрібно уникати, а загальну зводити до мінімально можливого рівня. Аналіз причин та наслідків односторонньої політизації дав змогу зробити висновок про те, що вона є основою конфлікту в державі (Росія).

Вивчення досвіду зарубіжних країн, їх нормативної бази дало змогу визначити способи, за допомогою яких рівень політизації зменшується до стандартного, тобто такого, який викликаний трьома вищезазначеними причинами.

Автором робиться загальний висновок про існування суперечностей між задекларованою аполітичністю органу-інтерпретатора конституції та його реальною юридико-політичною природою.

Розділ другий “Конституційний Суд України – орган офіційного тлумачення Конституції України” містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Особливості історичного розвитку інституту тлумачення Конституції в Україні” досліджується ретроспектива розвитку тлумачення Конституції в Україні.

Відзначається глибоке історичне коріння елементів правової держави, в т.ч. конституційного контролю та тлумачення конституції в Україні. Автором запропонована п'ятирівнева періодизація, де кожен з періодів розглядається з точки зору тенденцій та стану тлумачення Конституції в Україні. Особлива увага приділяється періоду існування УНР, коли з'явився перший проект запровадження аналога європейської моделі конституційного контролю (О.Ейхельман). Аналізуються причини нехтування фундаторами УНР конституційного контролю. Період перебування України в складі СРСР характеризується як копіювання загальносоюзних інститутів та інституцій. Особливу увагу приділено дослідженню ситуації, що склалась після здобуття Україною незалежності. Аналізуються причини та вказується на наслідки затримки зі створенням органу конституційного контролю. Проведено компаративно-правове дослідження Закону “Про Конституційний Суд України” в редакції 1992 та 1996 років. Прийняття Конституції та нині діючого Закону констатується як завершення в Україні формування системи конституційного контролю та перехід цієї системи до етапу модернізації та удосконалення.

У підрозділі 2.2. “Щодо особливостей визначення терміну тлумачення конституції” проводиться аналіз різних доктринальних підходів до визначення терміну “тлумачення конституції”. На основі сукупного аналізу цих підходів автором запропонована власна концепція визначення терміну “тлумачення конституції”. Вважається, що лише комплексний підхід дає змогу визначити дефініцію з точки зору якості, повноти та досконалості.

Необхідність теоретичних пошуків у цьому напрямку зумовлена наявністю серед повноважень органу конституційного контро-

лю офіційного тлумачення конституції, ігноруванням цього питання з боку законодавця, та практичною відсутністю теоретичних розборок у цьому напрямку.

Автором запропоновано розмежовувати терміни “тлумачення конституції” та “офіційне тлумачення конституції” зважаючи на те, що останній прямо визнається законодавством багатьох країн, а перший лише логічно випливає з повноважень органу конституційного контролю або будь-якого суб'єкта, мета якого усвідомлення норм конституції.

Для зручності дослідження всі дефініції, пов'язані з інтерпретаційним процесом, було розділено на чотири групи. Аналізу було піддано всі можливі варіанти визначення тлумачення: від “родового поняття, яке містить у собі два постійних і відмінних один від одного видових поняття, усвідомлення смислу правової норми, і її пояснення: а також виражене назовні роз'яснення змісту правової норми” (А.С.Піголкін), до “сукупність прийомів, що застосовуються до витворів людського духу з ціллю зрозуміти їх” (Є.В.Васьковський).

Аналіз терміна “тлумачення конституції” дозволив автору стверджувати необхідну присутність у дефініції таких категорій, як мета тлумачення, сенс норми конституції, роз'яснення тощо. Базисом визначення “офіційне тлумачення конституції” повинні слугувати відповідні статті закону, як то в Україні ст. 93 і 94 Закону “Про Конституційний Суд України”. Таким чином, дійсно досконалу дефініцію можна вивести лише компілятивним шляхом.

Крім цього, обстоюється необхідність існування повноваження “офіційного тлумачення конституції”. Серед аргументів наводяться такі: підвищення авторитету конституційного правосуддя; важливість тлумачення, як інструменту реалізації конституції; більш якісна імплементація норм конституції в суспільне та державне життя; додатковий інструмент захисту прав та свобод людини та ін.

У дисертації наводяться авторські визначення мети тлумачення конституції, тлумачення конституції, офіційне тлумачення конституції.

Підрозділ 2.3. “Правові засади функціонування інституту тлумачення Конституції України” містить розгорнутий аналіз засад функціонування тлумачення Конституції України.

Основний зміст підрозділу – аналіз діючого законодавства, що є основою для інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України визначається як єдиний орган тлумачення Конституції. Досліджуються основні риси Суду як офіційного тлумача Конституції, правовий статус, призначення, функції, основні принципи діяльності, форма діяльності. Автор наводить низку аргументів на користь Суду як єдиного тлумача Конституції.

Детальному аналізу піддаються питання, пов'язані з правом запити щодо тлумачення, процесуального розгляду справ, межі тлумачення конституції, проблемою самообмеження Суду, наслідками тлумачення Конституції. В ході розгляду цих питань визначаються:

- принципи конституційного судочинства у зв'язку зі специфікою тлумачення Конституції;
- стадії тлумачення Конституції, причому вважається за доцільне розділити процес тлумачення Конституції на сім стадій;
- межі тлумачення Конституції, при цьому встановлюються об'єктивні та суб'єктивні фактори, що встановлюють межу тлумачення Конституції;
- дається визначення результату тлумачення Конституції, як кращого стану функціонування відносин, що їх регулює відповідна норма Конституції;
- аналізується природа актів тлумачення Конституції та їх особливості.

Автор дає рекомендації щодо удосконалення нормативної бази, яка регулює тлумачення Конституції України.

У підрозділі 2.4. “Види і способи тлумачення конституції. Роль доктринального і компетентного тлумачення в ефективній діяльності органу-інтерпретатора конституції” багатогранність тлумачення конституції досліджується через призму видової характеристики та багатоваріантності тлумачення. Аналіз видів тлумачення супроводжується акцентуванням уваги на факті не лише теоретичного, але й практичного значення цієї проблеми. Автором запропоновано весь масив конституційного тлумачення розділити на офіційне та неофіційне тлумачення конституції, наводячи при цьому ознаки цих видів. Аналіз офіційного тлумачення дозволив дійти висновку про перевагу цього виду тлумачення та доцільність цього повноваження для Конституційного Суду України. Основна відмінність цих видів тлумачення вбачається в юридичних наслідках. Крім цього, в межах офіційного тлумачення пропонується розрізняти нормативне і казуальне тлумачення. Особливо докладно автор зупиняється на таких випадках неофіційного тлумачення, як доктринальне та компетентне тлумачення, пов'язуючи ці види тлумачення конституції з правом судді Конституційного Суду України висловлювати окрему думку при прийнятті рішення із тлумачення Конституції України. Визначаючи існування п'яти способів тлумачення конституції, особлива увага приділяється телеологічному, як найбільш творчому, що вимагає надвисокого рівня професіоналізму від інтерпретаторів.

Досліджуючи цю тему автор ставить проблемні питання, які логічно випливають з поставлених цілей. Серед них: причини необхідності тлумачення конституції; причини та переваги делегованого

судового тлумачення конституції; проблема автентичного тлумачення конституції. Доводиться належність повноваження тлумачити Конституцію України лише Конституційному Суду України.

Лейтмотивом цього підрозділу є теза про те, що тлумачення конституції є невід'ємним атрибутом конституційної юстиції.

У підрозділі 2.5. "Аналіз практики та перспективи розвитку тлумачення Конституції України" досліджується практика тлумачення Конституції України Конституційним Судом протягом 1997-2000 років.

Для визначення тенденцій діяльності Конституційного Суду автором проводяться широкі статистичні дослідження, на основі яких робляться відповідні висновки. Як наслідок статистичних досліджень кількісного та якісного складу рішень Конституційного Суду, щодо нормативного та казуального тлумачення Конституції, визначено основні тенденції. Серед них:

- сприяння дотриманню принципу розподілу влад;
- врегулювання питань щодо статусу АРК;
- захист прав та свобод людини і т.д.

Автором аналізуються прийоми, що їх використовує Суд під час тлумачення Конституції.

Аналіз рішень Суду, що містять нормативні та казуальні тлумачення Конституції дав можливість узагальнити досвід тлумачення та зробити певні висновки, основний з яких – однакова важливість як нормативного, так і казуального тлумачення.

Дисертантом вказується на аспекти у функціонуванні інституту тлумачення Конституції України, що вимагають модернізації та удосконалення, новели, які необхідно внести до законодавчої бази. Крім цього, показано основні напрямки перспектив розвитку тлумачення Конституції в Україні.

ВИСНОВКИ

Підсумками дисертаційного дослідження є такі результати:

1. Запропоновані висновки і узагальнення лежать в основі сучасної теорії тлумачення конституції, яка в свою чергу базується на загальній теорії тлумачення права. Тлумачення конституції, в світлі цієї теорії, виступає як один із інструментів реалізації конституції, пристосування її норм до потреб держави та суспільства. Термін "тлумачення конституції" вважається за доцільне визначити, як діяльність по усуненню неоднозначності розуміння конституції шляхом усвідомлення дійсного сенсу норми. Під офіційним тлумаченням конституції слід розуміти діяльність уповноваженого органу держави із роз'яснення змісту норм основного закону шляхом усунення неясностей у їх

розумінні, з'ясування таким чином сенсу норми з метою реалізації конституції, та пристосування її норм до потреб держави та суспільства.

2. Тлумачення конституції є ідеальною альтернативою внесення до неї змін, оскільки процедура внесення змін до конституції майже завжди досить складна. Крім цього, часті зміни конституції підривають її авторитет як основного закону держави, та є несприятливим фактором щодо стабілізації держави та суспільства. Тлумачення конституції допомагає ліквідації однієї з основних рис конституції – розходження фактичної та юридичної конституцій, гармонізуючи при цьому текст основного закону та реалії державного і суспільного життя. Непрямим наслідком цього факту є розрішення парадоксу “сталості/мінливості” конституції.

3. Політизація і політологізація – дві тенденції, які можуть виявлятися під час інтерпретаційної діяльності органу конституційної юстиції. Політизація тлумачень Конституції є вкрай небезпечним явищем, так як:

- втрачається імідж Суду як незалежного і об'єктивного арбітра; спотворюється ідея конституційного контролю;
- тлумачення такого роду відзначаються тенденційністю, а також низькою якістю і суперечливістю.

Політологізація, зважаючи на дійсний сенс цього терміну, є цілком позитивним явищем і при потребі цілком можливий її вияв під час тлумачень Конституції.

4. Компаративний аналіз існуючих моделей тлумачення конституції дозволяє вести мову про різність форм та однаковість змісту тлумачення конституції (звичайно, з відповідними уточненнями). Зародження інституту тлумачення конституції слід шукати в правових традиціях Британії та особливостях розвитку правової системи розвитку правової системи США XVII – XIX століть. Основні складові частини витоків інституту тлумачення конституції:

- принцип конституційного контролю (Британія);
- принцип розподілу влад (Британія, Франція);
- система стримувань і противаг (США);
- роль Суду, як арбітра влад (США).

5. Автентичне тлумачення конституції, яке є основною ознакою радянської моделі тлумачення конституції, не є раціональним та доцільним, і не може застосовуватись в умовах існування демократичної правової держави з огляду на природу правової держави та конституційного контролю. Перехід радянської моделі тлумачення конституції в європейську слід вважати еволюційною трансформацією. Еволюція – основна і принципова ознака цієї трансформації. Переваги саме такого вирішення проблеми – урахування складностей перехідного періоду; поступовий вибір та адаптація найбільш прий-

нятого різновиду моделі. Для України функціонування Конституційного Суду в якості єдиного тлумача Конституції дає такі переваги:

- забезпечується значний професіональний рівень тлумачень, що виявляється на їх якості, а отже, відбувається більш ефективна реалізація норм Конституції;
- зменшується ризик політизації тлумачень порівняно з автентичними тлумаченнями.

6. Аналіз нормативної бази, яка регулює тлумачення Конституції в Україні, дає змогу визначити недостатню врегульованість цього питання. Це стосується як загальних моментів, а саме: визначення тлумачення (за умов існування окремого повноваження Конституційного Суду це стосується і окремих сторін, пов'язаних з процесом тлумачення) і відсутність правил, методики тлумачення, визначення цілей, намірів та результатів тлумачення тощо. Потребує вирішення питання щодо особливої думки судді Конституційного Суду у рішенні із тлумачення Конституції у випадку, коли вони розходяться з рішенням Суду. За умови, коли окрема думка судді лише констатує незгоду судді з рішенням Суду і ніяким чином не впливає на нього, вона відіграє скоріше негативну роль, адже таким чином підривається авторитет тлумачення Суду. Природа окремої думки судді в такому випадку не зовсім ясна. Зважаючи на те, що сенс діяльності Суду – в пошуку найбільш оптимального тлумачення, окрема думка судді може містити лише доповнюючі обставини до мотивуючої частини.

7. Порівняння казуального та нормативного тлумачення конституції показує їх рівноцінність як в сенсі визначальних характеристик, так і щодо застосування їх в якості інструменту органу конституційної юстиції. Говорячи про казуальне тлумачення конституції, слід мати на увазі той факт, що в плані юридичних наслідків тлумачення, яке дається органом конституційної юстиції в ході вирішення конкретної справи, нічим не відрізняється від тлумачення, яке дається у спеціальній процедурі. Основна ознака нормативного тлумачення – загальнообов'язковість. Вважається, що саме ця характеристика спонукала вітчизняного законодавця виділити окреме повноваження суду.

8. Доведено значущу роль тлумачення конституції як інструменту забезпечення розподілу влад, підтримання системи стримань і протизваг, охорони прав і свобод людини та ін. В плані визначення місця Конституційного Суду України в системі розподілу влад особливо важливою є проблема самообмеження Суду під час інтерпретаційної діяльності та меж тлумачення Конституції, причому такими межами слід вважати:

- межі відносин, що їх регулює Конституція;
- межа тлумачення визначається природою органу конституційної юстиції, та його місцем в системі розподілу влад;

– межа тлумачення додатково визначається ст. 157 Конституції України;

– межею тлумачення є лише положення Конституції, а не розділу і т. д.

9. Результати проведеного дисертаційного дослідження містять положення, що розвивають теорію тлумачення конституції. Вони можуть бути використані при удосконаленні системи конституційної юстиції в Україні, а також при підготовці юридичних кадрів в процесі викладання курсів: "Конституційне право України", "Конституційне право зарубіжних країн" і спецкурсу "Конституційна юстиція".

10. Аналіз розвитку інституту тлумачення конституції у деяких країнах Азії, Африки, а також країн – учасниць СНД, які здійснювали копіювання інститутів західної демократії без урахування їх дійсної суті, ролі в механізації функціонування дійсно правової та демократичної держави, дозволяє стверджувати про вкрай негативний ефект від такого зовнішнього копіювання, адже таким чином піддається дискредитації сама ідея тлумачення конституції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Слідєнко І.Д. Витоки інституту тлумачення конституції у США // Актуальні проблеми політики: 36. наукових праць. – Одеса: Астропринт. 1999. – Вип. 6-7. – С. 196-199.
2. Слідєнко І.Д. Елементи впливу політичних процесів на діяльність органу-інтерпретатора конституції // Актуальні проблеми політики: 36. наукових праць. – Одеса: Юр.література, 2000. – Вип. 8. – С. 123-127.
3. Слідєнко І.Д. Еволюційна трансформація системи охорони та інтерпретації конституції радянського типу в європейську модель: причини та значення // Актуальні проблеми політики: 36. наукових праць. – Одеса: Юр.література, 2000. – Вип. 9. – С. 109-111.
4. Слідєнко І.Д. Тлумачення конституції в країнах СНД і Балтії: досвід порівняльного аналізу // Держава і право: 36. наукових праць. – Юридичні і політичні науки. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2000. – Вип. 8. – С. 150-154.
5. Слідєнко И.Д. Конституционализм и толкование Конституции // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Жовтень, 2000, Одеса. – Одеса: Юр. література, 2000 – С. 164-166.

АНОТАЦІЯ

Слиденко І. Д. Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2001.

Дисертація є науковим дослідженням теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з тлумаченням Конституції України, на базі загального вчення про тлумачення права.

На основі системного аналізу основних моделей тлумачення конституції розвивається новий підхід до тлумачення конституцій, як до невід'ємного інструменту функціонування правової демократичної держави. Новизну та системність дослідження підсилюють історико-правовий та компаративний аспекти.

Дослідження проблемних питань теорії тлумачення конституції сприяло розкриттю і визначенню поняття "тлумачення конституції", співвідношення видів і способів тлумачення, впливу політизаційних та політологізаційних процесів тлумачення конституції.

Проведений детальний історико-правовий аналіз функціонування системи тлумачення Конституцій в Україні, її сучасний стан, динаміка в ході державотворного процесу, тенденцій розвитку та перспектив функціонування сприяє її удосконаленню.

Результати дослідження моделі тлумачення Конституції, що існує в Україні, дають змогу інституціоналізувати тлумачення конституції в межах системи конституційної юстиції, що діє в Україні.

Ключові слова: конституція; компаративно-правове дослідження; тлумачення конституції; модель тлумачення конституції; орган тлумачення конституції; розподіл влад; процес тлумачення конституції; система стримувань і противаг.

SUMMARY

Slidenko I.D. Interpretation of the Constitution of Ukraine: questions of the theory and practice on the context of the world experience. - Manuscript.

The dissertation on getting a candidate of science degree in law specialty 12.00.02 – constitutional law. – The National Law Academy of Odesa, Odesa, 2001.

The dissertation is a scientific investigation of theoretical and practical problems of connected with interpretation of Constitution of Ukraine, on the base of the general theory of law interpretation.

The systematic analysis of the basic models of constitution's interpretation, gives the new comprehension of constitution interpretation, as certain standard of function of law and democracy state. The legal

historical and comparative approaches intensify the novelty and systematic of investigation.

The research of the problem questions of the theory of constitutions interpretation, furthered to definition of the category "the interpretation of constitution", ballance of the kinds and methods of the constitutions interpretation and influence of the politization and politologization processes on interpretation of constitution.

The detail legal historical analysis of function of constitution interpretations system in Ukraine, its modern condition, the dynamics by now, the perspectives of development, examined in this work, for their improvement.

The results of examining the Ukraine constitution interpretations model, allow to set to institution the interpretation of Constitution, inside Ukraine constitution justice system.

Key words: constitution; comparative legal research; interpretation of constitution; institute of interpretation of constitution; process of interpretation of constitution; separation of powers; constitutions interpretation body; checks and balances system.

АННОТАЦИЯ

Слиденко И. Д. Толкование Конституции Украины: вопросы теории и практики в контексте мирового опыта. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2001.

Диссертация является научным исследованием теоретических и практических проблем толкования Конституции Украины на базе общего учения о толковании права.

Особенности Конституции Украины 1996 года обусловили выход на первый план в механизме реализации такого инструмента как толкование. Созданная в духе демократических традиций, Конституция решает проблемы толкования на качественно новом уровне. Впервые в истории Украины интерпретация Конституции возлагается на специально созданный орган конституционной юстиции западноевропейского образца. Введение в Украине на нынешнем этапе государственно-правовой реформы института судебно-конституционного контроля, сущностью которого является толкование Конституции, есть еще одним шагом в обеспечении реализации Конституции Украины. Обеспечивая таким образом реализацию Конституции, толкование выступает инструментом соблюдения принципа разделения властей, системы сдержек и противовесов, приоритетной защиты прав и свобод граждан и др. Именно такое значение толкования Конституции ставит перед юридической наукой задание изучения этого явления вообще, и отдельных его аспектов.

Место конституционной юстиции, органа, который осуществляет конституционный контроль, толкования конституции как одного из основных инструментов осуществления его полномочий, в механизме правового демократического государства – кардинально. А значит, процесс становления правового государства в современных условиях невозможен без функционирования в нем полноценного органа конституционного контроля, который осуществляет толкование конституции.

На основе системного анализа основных моделей толкования конституции развивается новый подход к толкованию конституции, как неотделимого инструмента функционирования правового демократического государства. Новизну и системность исследованию придают историко-правовой и компаративный аспекты.

В контексте предмета исследования рассматриваются проблемные вопросы теоретического характера, среди которых: понятие, сущность и назначение толкования конституции, его виды и способы, границы толкования конституции и ее стадии. Отдельно рассматриваются результаты толкования конституции, с детальным исследованием актов толкования.

Органичную целостность исследованию придает компаративный анализ существующих моделей толкования конституции, в ходе которого определяются основные признаки, особенности, характерные черты и разновидности моделей толкования конституции. Одной из основных целей компаративного анализа, было определение наиболее ценных сторон каждой из моделей, пригодных для имплементации.

В ходе исследования предлагаются авторские классификации развития института толкования конституции в США, Франции, России и Украине.

В рамках изучения опыта американской модели толкования конституции, анализируются истоки, причины возникновения толкования конституции. Анализ опыта Англии позволил выделить основные составные части, которые вызвали к жизни толкование конституции.

Значительное внимание уделяется толкованию Конституции в Украине. Системный анализ законодательства и практика деятельности Конституционного Суда Украины по толкованию Конституции позволил разработать целостное учение о толковании Конституции в Украине. Результаты исследования разновидности модели толкования Конституции, в рамках системы конституционной юстиции Украины.

Ключевые слова: конституция; компаративно-правовое исследование; толкование конституции; модель толкования конституции; орган толкования конституции; разделение властей; процесс толкования конституции; система сдержек и противовесов.